

ЗЛОЧИННІСТЬ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ ЯК НОВЕ ЯВИЩЕ КРИМІНАЛЬНОЇ ДІЙСНОСТІ

CRIMES OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN UKRAINE AS A NEW PHENOMENON OF CRIMINAL REALITY

Тарасенко Ю.М.,
аспірант

Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса

Національної академії правових наук України,
викладач

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

У статті розглянуто поняття внутрішнього переміщення як виду міграції, окреслено його вітчизняні тенденції. Розглянуто стан та перспективи розробки проблеми злочинності внутрішньо переміщених осіб. Проаналізована злочинність внутрішньо переміщених осіб на основі офіційних даних Генеральної прокуратури України та анкетуванні співробітників Національної поліції та органів прокуратури України.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, міграція, злочинність, Національна поліція, Генеральна прокуратура України.

В статье рассмотрено понятие внутреннего перемещения как вида миграции, определены его отечественные тенденции. Рассмотрены состояние и перспективы разработки проблемы преступности внутренне перемещенных лиц. Проанализирована преступность внутренне перемещенных лиц, основываясь на официальных данных Генеральной прокуратуры Украины и анкетировании сотрудников Национальной полиции и органов прокуратуры Украины.

Ключевые слова: внутренне перемещенные лица, миграция, преступность, Национальная полиция, Генеральная прокуратура Украины.

The article considers the concept of internal displacement as a view of migration, outlines its domestic trends. The state and perspectives of developing the problems of the crimes of internally displaced persons are considered in this article. Also, are analyzed the crimes of internally displaced persons, based on official data of the Prosecutor General's Office of Ukraine and a questionnaire of the officers of the National Police and the Prosecutor's Office of Ukraine.

Key words: internally displaced persons, migration, crimes, National Police, Prosecutor General's Office of Ukraine.

Постановка проблеми. Ще з давніх-давен філософи, теологи, біологи, етнографи, правознавці та інші вчені звертали увагу на злочинність як на суспільний феномен [1, с. 122]. Злочинність – це мінливе, динамічне, суспільно небезпечне явище, яке потребує постійного поточного всебічного моніторингу, що надає можливість державі і суспільству мати уявлення про масштаби і особливості проявів злочинності [2, с. 56]. У кримінології загальний масив злочинності поділяється на окремі види (групи) злочинів за певними критеріями. Як слушно наголошує А.І. Долгова, «усі загальнотеоретичні кримінологічні проблеми розглядаються стосовно окремих видів злочинних діянь і, як правило, у прив'язці до конкретної злочинності певної держави та історичного періоду [3].

У 2013 р. Україну сколихнула Революція гідності. Після вказаної події перед нашим суспільством постали нові життєві виклики. Російська Федерація, ігноруючи норми міжнародного права, порушила територіальну цілісність та суверенітет України [4]. Нашій державі у відповідь довелося захищати свій східний кордон, приймати внутрішньо переміщених осіб та проводити реформи з метою інтеграції України до сучасної розвиненої світової спільноти. Вищезазначені процеси беззаперечно вплинули на повсякденне життя громадян України, а також на звичну нам картину злочинності.

У 2014 р. в Україні виникло масове явище внутрішнього переміщення людей. Внутрішнє переміщення потягнуло за собою негативні наслідки як для внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО), так і для населення у цілому. ВПО зіштовхнулися із: розривом сталих соціальних зв'язків із близькими та родичами, втратою роботи та житла, втратою фінансових заощаджень і матеріальних цінностей, стресом через адаптацію до подій, що сталися в їх житті внаслідок окупації «малої батьківщини» тощо. Громади, що приймали, вбачали у ВПО конкурентів у кар'єрному плані, відмовлялися надавати в оренду житло та брати на роботу через певні побоювання, нетерпимість чи острах. Конкретні посадові особи органів місцевого самоврядування, органів державної влади пішли на порушення кримінального закону з корисливих мотивів. Наприклад, у 2017 р. Служба безпеки України затримала трьох співробітників управління праці та соціального захисту населення одного з районів м. Запоріжжя, які систематично розкрадали бюджетні кошти, що виділялися державою на підтримку ВПО [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняними вченими започатковано, проте детально не досліджено злочинність ВПО в Україні. У 2016 р. на криміногенній складовій внутрішнього переміщення загострила увагу В.С. Батиргарєєва

у наукових статтях «Завдання вітчизняної кримінології в умовах загострення криміногенної ситуації в Україні» і «Криміногенна ситуація в Україні та її вплив на розвиток вітчизняної кримінологічної науки». У 2017 р. науковець В.М. Бесчастний зауважив про наявність проблеми злочинності ВПО у науковій статті «Кримінологічний аналіз сучасних тенденцій злочинності в Україні» та у монографії «Кримінологічне забезпечення протидії злочинності в Україні».

У 2017 р. була захищена дисертація Т.Є. Огневим «Незаконна міграція: кримінально-правові та кримінологічні аспекти». У цій роботі вчений вказав і на проблеми переселенців у контексті ризику перетворення їх на мігрантів (у тому числі і незаконних), внаслідок пошуку ними кращої долі за кордоном після внутрішнього переміщення.

Оскільки внутрішнє переміщення, за своєю суттю, є одним із різновидів міграції, то заслуговують на нашу увагу і дисертація А.П. Мозоль «Кримінологічні проблеми нелегальної міграції в Україні» (2002 р.), наукові статті А.О. Йосипів «Кримінологічна характеристика злочинів, що вчиняються мігрантами-маргіналами» (2013 р.) та Ю.Ю. Соломко «Окремі проблеми попередження злочинності мігрантів» (2014 р.).

Формулювання цілей. Метою цієї статті є загострення уваги на злочинності внутрішньо переміщених осіб в Україні як на новому явищі кримінальної дійсності та окреслення її основних тенденцій на основі офіційних даних та анкетуванні правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу. Слово «міграція» має латинське походження і перекладається як «переміщення, переселення». Вперше поняття «міграція» вводить у науковий вжиток наприкінці XIX століття англійський учений Е. Равенштейн (1834-1913 рр.) у роботі «Закономії міграції» [6]. Міграції властива класифікація. Одним із критеріїв поділу міграції на види є поділ її за критерієм спрямованості, або за критерієм відстані. За цим критерієм міграція поділяється на зовнішню та внутрішню. Теоретична розробка проблем внутрішньої міграції, як і самої міграції у цілому, має міждисциплінарний характер, тому ними займаються вчені різних галузей знань. Залежно від сфери знань підхід до визначення внутрішньої міграції є різним [7, с. 3]. Наприклад, учений-правознавець С.Б. Чехович убачає під внутрішньою міграцією переміщення або переселення людей усередині держави. Якщо вона відбувається у межах адміністративно-територіальних одиниць, то поділяється на внутрішньообласну і міжобласну, внутрішньорайонну та міжрайонну, міжселищну і міжміську тощо [8, с. 81]. Учений-управлінець Є.В. Соловійов розуміє під внутрішньою вимушеною міграцією об'єкт державного управління та вид суспільних відносин щодо соціальної мобільності населення у межах держави, учасники яких змінюють місце постійного проживання незалежно від власної волі, що впливає на зміну їх правового статусу [7, с. 4].

У Законі України «Про забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.11.2014 р., не міститься визначення вимушеної внутрішньої міграції, але згідно з ч. 1 ст. 1 законодавець надає визначення ВПО: «внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець, особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» [9]. Варто наголосити на тому, що в Україні також укорінився термін «переселенці». Під ними розуміють осіб, які перемістилися із зони конфлікту на мирні території, але з якихось причин не отримали статус «внутрішньо переміщеного».

Саме по собі внутрішнє переміщення має вимушений характер. Історик О.А. Ровенчак відповідно до того, наскільки міграція є добровільною, виокремлює такі її різновиди, як: добровільна – коли рішення про міграцію приймає сам мігрант, примусова – виселення або вигнання, тобто ситуація, коли мігрант позбавлений права вибору, а до переміщення його примушує вища влада. Доцільно також виділити в окремий вид міграцію вимушену, тобто зміну місця проживання на певний час або назавжди усупереч бажанням людей, до якої спонукають стихійні лиха, війни, голод, переслідування тощо. У таких випадках у мігранта все ж залишається право мінімального вибору, наприклад, вибору часу чи напрямку міграції [10, с. 134].

Отже, ми можемо зробити висновок, що внутрішнє переміщення в Україні є вимушеною внутрішньою міграцією з наданням особам відповідного статусу «внутрішньо переміщених» або без отримання особою такого статусу.

Варто також не ототожнювати поняття «внутрішньо переміщені особи» та «біженці». Згідно з ч. 1 ст. 1 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», біженець – особа, яка не є громадянином України і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань [11]. Також характерною відмінністю між біженцями і ВПО є те, що біженці перетинають міждержавні кордони, а ВПО – лише адміністративно-територіальні одиниці своєї держави. Стосовно України, біженцем можуть бути лише іноземці або особи без громадянства, проте ні в якому разі не громадяни України. ВПО ж в Україні

можуть стати громадяни України та іноземці (тобто громадяни інших держав та піддані інших держав) або особи без громадянства, які постійно проживали на території України, які стали окупованими.

Аналізуючи вітчизняні тенденції внутрішнього переміщення, починаючи з 20 лютого 2014 р., згідно з офіційною відповіддю Міністерства соціальної політики України на запит Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України, більшість внутрішньо переміщених осіб перемістились до міст обласного значення та столиці. Переважну кількість внутрішньо переміщених осіб приймали області, що межують із зоною проведення анти-терористичної операції та місто Київ. Розглянемо цифри Міністерства соціальної політики стосовно кількості ВПО по роках:

а) у 2014 р. більшість ВПО перемістилися до: неокупованої території Донецької області (299 329 осіб), Харківської області (105 925 осіб), неокупованої території Луганської області (84 462 особи), міста Київ (65 649 осіб), Запорізької області (62 232 особи), Дніпропетровської області (58 056 осіб), Київської області (29 164 особи), Полтавської області (21 255 осіб), Одеської області (19 244 особи), Сумської області (11 070 осіб), Черкаської області (9 495 осіб), Вінницької області (8 832 особи), Херсонської області (8 423 особи), Миколаївської області (7 172 особи), Львівської області (7 145 осіб), Кіровоградської області (7 094 особи), Житомирської області (6 974 особи), Чернігівської області (6 575 осіб), Хмельницької області (5 452 особи), Івано-Франківської області (2 854 особи), Рівненської області (2 717 осіб), Закарпатської області (2 595 осіб), Волинської області (2 587 осіб), Тернопільської області (2 043 особи), Чернівецької області (1 970 осіб). Загалом по всій Україні у 2014 р. було обліковано 838 314 внутрішньо переміщених осіб;

б) у 2015 р. (сумуючи з даними 2014 р.) більшість ВПО перемістилось до: неокупованої території Донецької області (630 717 осіб), неокупованої території Луганської області (242 281 особа), Харківської області (205 657 осіб), міста Київ (120 008 осіб), Запорізької області (112 179 осіб), Дніпропетровської області (77 001 особа), Київської області (46 894 особи), Одеської області (34 899 осіб), Полтавської області (30 233 особи), Сумської області (15 062 особи), Черкаської області (14 156 осіб), Херсонської області (13 568 осіб), Вінницької області (12 866 осіб), Кіровоградської області (11 532 особи), Львівської області (11 028 осіб), Житомирської області (10 257 осіб), Чернігівської області (9 862 особи), Миколаївської області (8 712 особи), Хмельницької області (7 152 особи), Івано-Франківської області (4 036 осіб), Волинської області (4 008 осіб), Закарпатської області (3 450 осіб), Рівненської області (3 146 осіб), Чернівецької області (3 110 осіб), Тернопільської області (2 700 осіб). Загалом по всій Україні станом на грудень 2015 р. було обліковано 1 634 514 внутрішньо переміщених осіб;

в) у 2016 р. (сумуючи з даними 2014 та 2015 рр.) більшість ВПО перемістилось до: неокупованої території Донецької області (567 023 особи), неокупованої території Луганської області (292 764 особи), Харківської області (192 179 осіб), міста Київ (154 101 особа), Запорізької області (98 797 осіб), Дніпропетровської області (76 986 осіб), Київської області (56 381 особа), Одеської області (42 013 осіб), Полтавської області (29 765 осіб), Херсонської області (16 511 осіб), Сумської області (16 211 осіб), Кіровоградської області (14 796 осіб), Вінницької області (14 253 особи), Черкаської області (13 899 осіб), Львівської області (12 016 осіб), Житомирської області (11 966 осіб), Чернігівської області (9 585 осіб), Миколаївської області (8 502 особи), Хмельницької області (6 854 особи), Івано-Франківської області (4 721 особа), Волинської області (4 705 осіб), Закарпатської області (3 495 осіб), Чернівецької області (3 407 осіб), Рівненської області (3 241 особа), Тернопільської області (2 491 особа). Загалом по всій Україні станом на грудень 2016 р. було обліковано 1 656 662 внутрішньо переміщені особи [12];

г) у 2017 р. (сумуючи з даними 2014, 2015 та 2016 рр.) більшість ВПО перемістилось до: неокупованої території Донецької області (538 407 осіб), неокупованої території Луганської області (296 284 особи), Харківської області (121 808 осіб), міста Київ (157 024 особи), Запорізької області (54 188 осіб), Дніпропетровської області (73 655 осіб), Київської області (61 162 особи), Одеської області (37 475 осіб), Полтавської області (26 315 осіб), Херсонської області (13 677 осіб), Сумської області (11 109 осіб), Кіровоградської області (7 617 осіб), Вінницької області (14 860 осіб), Черкаської області (12 882 особи), Львівської області (12 032 особи), Житомирської області (7 288 осіб), Чернігівської області (8 737 осіб), Миколаївської області (8 327 осіб), Хмельницької області (6 989 осіб), Івано-Франківської області (3 429 осіб), Волинської області (2 875 осіб), Закарпатської області (3 429 осіб), Чернівецької області (2 276 осіб), Рівненської області (3 236 осіб), Тернопільської області (2 374 особи). За даними Міністерства соціальної політики України, станом на 07 грудня 2017 року, кількість ВПО офіційно становила 1 487 455 осіб [13].

Як бачимо, прослідковується тенденція зменшення кількості ВПО у середині держави. Це може бути пов'язано з різними причинами, наприклад: виїздом на постійне місце проживання закордон, повернення на окуповану територію, відмова від статусу «внутрішньо переміщеного»; вчинення конкретного злочину (дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади; посягання на територіальну цілісність і недоторканність України; терористичний акт; втягнення у вчинення терористичного акту; публічні заклики до вчинення терористичного акту; створення терористичної групи чи терористичної організації; сприяння вчиненню

терористичного акту; фінансування тероризму; здійснення геноциду, злочину проти людяності або військового злочину); або виявлення факту подачі свідомо недостовірних відомостей для отримання статусу «внутрішньо переміщеного».

У 2017 р. нами було проведено анкетування працівників Національної поліції та прокурорів органів прокуратури України в областях найбільшої концентрації ВПО, а саме: у неокупованій частині Донецької області, неокупованій частині Луганської області, Харківській області, Запорізькій області, Дніпропетровській області, Одеській області, Київській області та у місті Київ, Полтавській області; також у областях з помірною кількістю ВПО, а саме – у Львівській та Черкаській областях.

Нами було проаналізовано 837 анкет співробітників Національної поліції. В анкетуванні взяли участь 406 слідчих, 206 співробітників карного розшуку, 170 дільничних офіцерів поліції, 29 інспекторів сектору реагування патрульної поліції, 3 техніки-криміналісти та 23 особи з керівного складу Національної поліції. Також нами було оброблено 500 анкет прокурорів органів прокуратури України. В анкетуванні взяли участь 366 прокурорів місцевих прокуратур та 136 прокурорів регіональних прокуратур.

Узагальнюючи дані по всім вище зазначеним областям, 57% поліцейських вказали, що вони стикалися у своїй професійній діяльності з категорією правопорушників зі статусом «внутрішньо переміщена особа». Поліцейським пропонувалося письмово пояснити, яким чином, на їхню думку, процес внутрішнього переміщення впливає на криміногенну обстановку у державі. Найбільш розповсюдженими варіантами відповідей були такі: ВПО або «переселенці» вчиняють злочини на мирній території і повертаються назад на окуповану, щоб уникнути покарання; слабе матеріальне забезпечення, відсутність власного житла, відсутність роботи спонукає ВПО вчиняти корисливі кримінальні правопорушення; на мирну територію перемістилося досить багато кримінального елемента, який не прижився на нових територіях на відміну від законослухняних громадян.

За результатами анкетування органів прокуратури України, було встановлено, що в областях найбільшої концентрації ВПО спостерігається найбільший відсоток позитивних відповідей прокурорів стосовно випадків учинення кримінальних правопорушень ВПО. Прокурори характеризували ВПО, які вчиняли кримінальні правопорушення, як «жертв обставин», що з ними трапилися після внутрішнього переміщення, або як осіб, пасивно налаштованих до всього та не маючих бажання працювати. Прокурори також вказали на те, що

у більшості випадків ВПО, які вчинили правопорушення на мирній території, учиняли такі правопорушення ще до переміщення.

З початку внутрішнього переміщення (а саме з двадцятого лютого 2014 р.), і до тридцять першого грудня 2016 р. Генеральна прокуратура України не вела облік кількостей кримінальних правопорушень, які вчиняли особи зі статусом ВПО. Проте, у 2017 р. таку інформацію почали вносити до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР). Згідно з відповіддю Генеральної прокуратури України на запит Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса, особами зі статусом ВПО у 2017 р. було вчинено 727 кримінальних правопорушень. Найчастіше ВПО вчиняли шахрайства, крадіжки та підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів [14]. Разом з тим, в офіційній звітності, яка ведеться органами прокуратури України, не передбачено виокремлення відомостей про кримінальні правопорушення, учинені ВПО, а також кількість осіб цієї категорії, притягнутих до кримінальної відповідальності.

Висновки. За результатами дослідження можна зробити такі висновки:

1. Вимушене внутрішнє переміщення є одним із видів міграції населення, яке тягне за собою певні негативні наслідки. ВПО стикаються із: розривом сталих соціальних зв'язків із близькими та родичами, втратою роботи та житла, втратою фінансових заощаджень і матеріальних цінностей, стресом через адаптацію до подій, що сталися в їх житті внаслідок окупації «малої батьківщини» тощо. Ці обставини можуть спонукати особу у конкретній життєвій ситуації до вчинення кримінального правопорушення.

2. У період часу адаптації ВПО на новій території, а саме з 2014 р. по 2016 р., правоохоронні органи не вели офіційну статистику стосовно злочинності досліджуваної категорії осіб. Проте, згідно з відповідями у матеріалах анкетування, поліцейські та прокурори зазначили, що вони стикалися у своїй професійній діяльності з такою категорією правопорушників. У 2017 р. до ЄРДР таки почали вносити відомості стосовно злочинів, учинених ВПО. Найбільше всього ВПО було вчинено шахрайств, крадіжок та підроблень документів, печаток, штампів та бланків, збуту чи використання підроблених документів, печаток, штампів.

3. Надалі існує потреба детального вивчення злочинності ВПО, зокрема її кількісно-якісних показників (рівня, структури, динаміки, характеру, географії та латентності) для розуміння масштабів цієї проблеми, визначення детермінант цього виду злочинності та формування заходів її запобігання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. К.: Ін Юре, 2007. Кн. 1. 424 с.
2. Кримінологія: підручник / В.В. Голіна, Б.М. Головкін. Х.: Право. 2014. 440 с.
3. Долгова А.И. Кримінологія: учебник. М.: НОРМА, ИНФРА-М, 1999. С. 238-241.
4. Голова української делегації у ПАРЕ роз'яснив положення резолюції, за яку у вівторок проголосувала більшість депутатів. URL: https://dt.ua/POLITICS/parye-poklala-na-rosiyu-vidpovidalnist-za-zlochini-u-ordlo-ar-yev-276175_.html (дата звернення: 01.05.2018).
5. Запорізькі чиновники привласнили 12 млн. грн., виділених переселенцям. URL: https://ua.censor.net.ua/news/435490/zaporizki_chynovnyky_privlasnyly_12 mln_grn_vydilyenyh_pereselentsyam_sbu (дата звернення: 28.03.2018).
6. Побулавець Н.Л. Концептуальні підходи до дефініцій поняття «міграція». Соціально-трудова відносина: теорія та практика. 2014. №1. С. 373-376.
7. Соловійов Є.В. Внутрішня вимушена міграція як об'єкт державного регулювання. Theory and Practice of Public Administration. 2016. № 3(54). С. 1-5.
8. Чехович С.Б. Удосконалення засад регулювання міграційних процесів в контексті конституційної реформи. Стратегічні пріоритети. 2008. № 2(7). С. 179-184.
9. Про забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 року (зі змінами і доповн.) №1706-18. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 1. Ст. 1.
10. Ровенчак О. Визначення та класифікація міграцій: наближення до операційних понять. Політичний менеджмент. 2006. № 2. С. 127-139.
11. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від від 08.07.2011 року (зі змінами і доповн.) № 3671-VI. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 16. Ст. 146.
12. Відповідь Міністерства соціальної політики України на запит Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України від 21.03.2017 р. № 34/о/208-17/221.
13. Відповідь Міністерства соціальної політики України на запит Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України від 21.03.2017 р. № 34/о/208-17/221.
14. Відповідь Генеральної прокуратури України на запит Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України від 01.02.2018 р. № 27/1-96 вих-18.